Pięć czynników upadku: model Diamonda a współczesny biznes

AUTOR

Fundacja Dobre Państwo

STRESZCZENIE / ABSTRACT

Artykuł stanowi głęboką analizę modelu Jareda Diamonda, przeniesioną na grunt współczesnego zarządzania i strategii biznesowej. Zamiast skupiać się na faktach historycznych, autor traktuje dzieje cywilizacji jako laboratorium błędów decyzyjnych, które mogą stać się przestrogą dla dzisiejszych liderów. Tekst identyfikuje pięć kluczowych czynników prowadzących do upadku systemów społeczno-gospodarczych, kładąc szczególny nacisk na rolę elit i ich skłonność do podejmowania krótkowzrocznych działań w obliczu degradacji środowiska czy zmian klimatycznych. Poprzez pryzmat tragedii wspólnego pastwiska i aporii nowoczesnej świadomości, czytelnik otrzymuje narzędzia do diagnozowania strukturalnej niestabilności we własnej organizacji. To obowiązkowa lektura dla osób szukających trwałych modeli biznesowych opartych na racjonalności zbiorowej i efektywnym zarządzaniu zasobami.

This article provides an in-depth analysis of Jared Diamond's model, applied to contemporary management and business strategy. Instead of focusing on historical facts, the author treats the history of civilization as a laboratory of decision-making errors that can serve as a warning to today's leaders. The text identifies five key factors leading to the collapse of socioeconomic systems, placing particular emphasis on the role of elites and their tendency to take short-sighted actions in the face of environmental degradation and climate change. Through the lens of the tragedy of the commons and the aporia of modern consciousness, the reader is provided with tools to diagnose structural instability in their own organizations. This is essential reading for those seeking sustainable business models based on collective rationality and effective resource management.

Artykuł analizuje mechanizmy upadku cywilizacji, bazując na modelu Jareda Diamonda, który identyfikuje kluczowe czynniki ryzyka i błędy decyzyjne prowadzące do katastrofy. Autor rozwija tę koncepcję, integrując ją ze współczesną ekonomią klimatu, teorią granic

planetarnych i badaniami nad dobrami wspólnymi. Główna teza artykułu głosi, że upadek nie jest determinowany wyłącznie przez czynniki zewnętrzne, takie jak degradacja środowiska czy zmiany klimatyczne, ale przede wszystkim przez wadliwe mechanizmy racjonalności zbiorowej, które uniemożliwiają adekwatną reakcję na zagrożenia. Autor analizuje, jak krótkowzroczność elit, konflikty interesów i struktura konkurencji utrwalają systemowe błędy, prowadząc do ignorowania długoterminowych konsekwencji. Artykuł proponuje nową racjonalność zarządczą, opartą na odpowiedzialności, przejrzystości informacyjnej i redefinicji interesu spółki, by zapobiec zbiorowemu samobójstwu.

SŁOWA KLUCZOWE

model Diamonda | degradacja środowiska | zmiany klimatu | tragedia wspólnego pastwiska | racjonalność zbiorowa | błędy decyzyjne | strukturalna niestabilność | konflikt interesów | zarządzanie zasobami | systemy społeczno-gospodarcze | aporia nowoczesnej świadomości | mechanizmy błędu | transformacja energetyczna | korporatyzm inkluzywny | elity

Model Diamonda: pięć filarów upadku cywilizacji

Gdybyśmy potraktowali historię nie jako paradę królów i bitew, lecz jako wielkie laboratorium błędów decyzyjnych, propozycja Jareda Diamonda stałaby się narzędziem nie tyle opisowym, ile diagnostycznym. W gruncie rzeczy jest to bowiem rozbudowany model cywilizacyjnego testu warunkowego, który odpowiada na jedno pytanie: przy jakiej kombinacji czynników i decyzji elit system społeczno-gospodarczy staje się strukturalnie niestabilny? To fundamentalna zmiana perspektywy, która pozwala szukać w przeszłości nie anegdot, lecz uniwersalnych mechanizmów.

Diamond wykonuje tu ruch typowy dla analitycznej teorii społeczeństwa. Zamiast snuć kronikarską opowieść o Majach, Wikingach z Grenlandii czy budowniczych posągów z Wyspy Wielkanocnej, rekonstruuje zestaw warunków, bez których ich upadek pozostałby niezrozumiałą zagadką. Pięć czynników, które wyodrębnia – degradacja środowiska, zmiany klimatu, wrodzy sąsiedzi, utrata partnerów handlowych oraz reakcja społeczeństwa na problemy – nie jest przypadkową listą. Tworzą one formalną ramę, coś na kształt macierzy diagnostycznej, w której można umieścić każde społeczeństwo: od melanezyjskiej Tikopii po współczesne Chiny.

Gdyby jednak na tym poprzestał, jego model miałby wartość głównie porządkującą. Diamond idzie znacznie dalej, zadając pytanie, które dla ekonomisty jest pytaniem o racjonalność, a dla antropologa – o samą strukturę ludzkiego świata. Dlaczego całe społeczeństwa, przecież niebędące zbiorowiskami głupców, raz za razem podejmują sekwencje decyzji prowadzących wprost do katastrofy? Odpowiedź, skondensowana do czterech powtarzalnych mechanizmów błędu, stanowi właściwe jądro jego intelektualnego projektu.

Pierwszy mechanizm dotyczy fundamentalnej trudności w przewidywaniu problemów ekologicznych, drugi odnosi się do złożoności ekosystemów, które wymykają się intuicji. Trzeci to znana z teorii gier tragedia wspólnego pastwiska, w której racjonalne działanie jednostek prowadzi do zbiorowej katastrofy. Czwarty zaś to konflikt interesów i wadliwy system wartości elit. I to właśnie w tym miejscu historia, prawo i ekonomia muszą zostać połączone w jedną, spójną perspektywę analityczną.

Warto przy tym zauważyć, że Diamond, wbrew obiegowej retoryce ekologicznej, unika moralizatorstwa. Upadek nie jest dla niego skutkiem jakiegoś wyjątkowego egoizmu czy chciwości, lecz najczęściej niezamierzoną konsekwencją zwyczajnej, uporczywej próby przetrwania w określonych warunkach. Ta intuicja jest kluczowa. Pozwala bowiem traktować los wyspy Rapa Nui nie jako memento ludzkiej głupoty, lecz jako chłodne studium strukturalnych ograniczeń racjonalności zbiorowej.

Błędy poznawcze: mechanizm katastrofalnych decyzji

Jeśli pięć czynników jest mapą świata, w którym porusza się społeczeństwo, to cztery przyczyny katastrofalnych decyzji opisują mechanizmy, przez które racjonalność sama siebie zawodzi. Diamond, być może nie do końca świadomie, rekonstruuje tu zjawisko, które teoretycy krytyczni nazwaliby aporią nowoczesnej świadomości. Rozum, który miał nas wyzwalać, staje się narzędziem przyspieszonej autodestrukcji, ponieważ operuje w horyzoncie zbyt krótkim, zbyt lokalnym i zbyt skoncentrowanym na monologu elity, zamiast na wspólnym kontekście porozumienia.

Pierwszy mechanizm błędu polega na niezdolności do przewidzenia i wykrycia problemu na czas. Zasoby wydają się niewyczerpane, a ich stopniowe kurczenie się pozostaje ukryte pod płaszczem naturalnych fluktuacji. Susza, która nadchodzi po kilku wilgotnych dekadach, jest interpretowana nie jako sygnał zmiany strukturalnej, lecz jako kaprys natury, który należy po prostu przetrwać w oczekiwaniu na powrót normalności. W ten sposób uruchamia się fatalne sprzężenie zwrotne. Sukces lat obfitości zachęca do zwiększania populacji i inwestycji w infrastrukturę, co sprawia, że to samo społeczeństwo staje się ekstremalnie wrażliwe w chwili załamania klimatycznego.

Drugi mechanizm opiera się na nieprzeniknionej złożoności ekosystemów. Problem nie tkwi w tym, że ludzie są irracjonalni; wręcz przeciwnie, podejmują decyzje w oparciu o najlepszą dostępną im wiedzę. To system, który próbują opanować, posiada własną, ukrytą dynamikę, pełną progów i punktów krytycznych, niewidocznych z perspektywy codziennego doświadczenia. Gdy australijscy rolnicy nad rzeką Murray wprowadzali intensywne nawadnianie, działali w ramach rozsądnej kalkulacji ekonomicznej. Skutkiem ubocznym, niemożliwym do uchwycenia w skali jednego pokolenia, było jednak stopniowe zasolenie gleb. W pewnym momencie proces staje się nieodwracalny, a kolejne generacje odkrywają, że ziemia, która jawiła się jako żyła złota, jest już tylko jałowym obciążeniem.

Trzeci mechanizm, znany z ekonomii jako tragedia wspólnego pastwiska, jest w istocie logiczną konsekwencją pewnego typu racjonalności. Gdy zasób jest wspólny, a jego eksploatacja przynosi jednostkowy zysk i jednocześnie generuje rozproszony koszt kolektywny, każdy racjonalny aktor ma silny bodziec do maksymalizacji swojego udziału. Wędkarz, widząc, że inni wyławiają coraz więcej, sam zaczyna łowić agresywniej. Z perspektywy rachunku zdań, który rządzi takimi decyzjami, mamy do czynienia z prostą implikacją. Jeśli a oznacza, że inni eksploatują zasób ponad miarę, b oznacza, że mój udział w eksploatacji pozostaje niski, zaś c oznacza, że mój relatywny dobrobyt spada, to aktor postrzega sytuację jako logiczną konsekwencję: jeżeli a i b, to c. Jedyną dostępną drogą ucieczki jest zanegowanie b, a zatem zwiększenie własnej eksploatacji.

Czwarty mechanizm błędu dotyczy konfliktu interesów i systemu wartości elit. W społeczeństwie, w którym elita jest w stanie skutecznie izolować się od skutków własnych decyzji, powstaje szczególny rodzaj racjonalności strategicznej. Elita dokonuje kalkulacji, w której negatywne skutki długoterminowe są dyskontowane nie tylko ekonomicznie, lecz także egzystencjalnie, ponieważ dotkną one głównie tych, którzy nie biorą udziału w procesie decyzyjnym. Królowie Majów mogli utrzymywać rozbudowaną klasę kapłanów, prowadzić prestiżowe wojny i wznosić coraz większe piramidy, dopóki system podatkowy i pr

Cztery mechanizmy błędu paraliżują procesy decyzyjne

Pierwszy mechanizm katastrofy wyrasta z poznawczej iluzji – z braku zdolności do przewidzenia i wykrycia problemu w jego wczesnej fazie. Zasoby, które wydają się niewyczerpane, ulegają stopniowej erozji ukrytej pod płaszczem naturalnych fluktuacji. Susza, która nadchodzi po kilku wilgotnych dekadach, nie jest interpretowana jako sygnał zmiany strukturalnej, lecz jako chwilowy kaprys natury, który należy po prostu przetrwać w oczekiwaniu na powrót normalności. W ten sposób uruchamia się destrukcyjne sprzężenie zwrotne: sukces lat obfitości zachęca do zwiększania

populacji i inwestycji, co z kolei czyni to samo społeczeństwo ekstremalnie wrażliwym na moment, gdy klimatyczne wahadło odchyli się w drugą stronę.

Drugi mechanizm nie jest opowieścią o ludzkiej irracjonalności, lecz o racjonalności uwięzionej w pułapce złożoności. Problem nie polega na tym, że ludzie działają wbrew logice; przeciwnie, podejmują decyzje na podstawie dostępnych im danych i wiedzy. To system, który próbują opanować, posiada własną, nieintuicyjną dynamikę, pełną progów i punktów krytycznych niewidocznych z perspektywy codziennego doświadczenia. Gdy australijscy rolnicy nad rzeką Murray wprowadzali intensywne systemy nawadniania, działali w ramach chłodnej kalkulacji ekonomicznej. Skutkiem ubocznym, niemożliwym do uchwycenia w skali jednego pokolenia, było jednak stopniowe zasolenie gleb, aż w pewnym momencie proces stał się nieodwracalny. Kolejne generacje odkryły, że ziemia, która wydawała się żyłą złota, jest już tylko jałowym obciążeniem.

Trzeci mechanizm, znana z ekonomii tragedia wspólnego pastwiska, jest w istocie logiczną konsekwencją pewnego typu racjonalności. Gdy zasób jest wspólny, jego eksploatacja przynosi jednostkowy zysk, a jednocześnie generuje rozproszony, kolektywny koszt. W takich warunkach aktor, działając w imię własnego interesu, ma potężny bodziec do maksymalizacji eksploatacji. Rybak, widząc, że inni łowią coraz więcej, sam zaczyna zarzucać sieć agresywniej. Hodowca, obserwując nadmierny wypas, powiększa własne stado. Rachunek zdań, który rządzi tym typem decyzji, jest bezlitosny. Jeśli a oznacza, że inni eksploatują zasób ponad miarę, b – że mój udział w eksploatacji pozostaje niski, a c – że mój relatywny dobrobyt spada, to aktor postrzega sytuację jako implikację: jeżeli (a i b), to c. Jedyną dostępną drogą ucieczki staje się zanegowanie b, a więc zwiększenie własnej eksploatacji.

Czwarty mechanizm błędu dotyczy konfliktu interesów i specyficznej logiki działania elit, które potrafią izolować się od skutków własnych decyzji. Wytwarza się wówczas szczególny rodzaj racjonalności strategicznej, w której negatywne skutki długoterminowe są dyskontowane nie tylko ekonomicznie, lecz wręcz egzystencjalnie, ponieważ dotkną głównie tych, którzy nie uczestniczą w procesie decyzyjnym. Królowie Majów mogli utrzymywać rozbudowaną klasę kapłanów, prowadzić prestiżowe wojny i wznosić coraz wspanialsze piramidy tak długo, jak funkcjonował system podatkowy i przymus pracy chłopów. Gdy jednak degradacja środowiska przekroczyła próg wydolności, a dostawy żywności ustały, legitymizujący aparat religijno-polityczny runął, co w zapisie archeologicznym utrwaliło się jako obraz płonącego pałacu królewskiego.

Współczesny ekonomista, świadomy badań nad rynkami finansowymi, dostrzega w tym

Ślepota strukturalna maskuje degradację środowiska

Pierwszy z pięciu czynników, degradacja środowiska, wydaje się pozornie najprostszy do uchwycenia. Wycinka lasów, erozja gleb, przełowienie łowisk czy kurczenie się zasobów wód gruntowych to zjawiska namacalne. Jednak w perspektywie, którą proponuje Diamond, nie chodzi o sam katalog szkód, lecz o rodzaj strukturalnej ślepoty. Zasoby jawią się jako niewyczerpane, ponieważ w początkowej fazie eksploatacji ich obfitość i naturalna zdolność do regeneracji maskują fundamentalną kruchość całego systemu. Wikingowie na Islandii i Grenlandii, widząc głębokie, ciemne gleby, zakładali, że mają do czynienia z tym samym, co znali z Norwegii; tymczasem były to lekkie popioły wulkaniczne, akumulowane przez tysiąclecia, które można było bezpowrotnie zniszczyć w ciągu zaledwie kilku dekad.

Degradacja środowiska jawi się tu jako efekt zderzenia dwóch odmiennych logik. Z jednej strony mamy logikę jednostkowej samowiedzy, oceniającej sytuację przez pryzmat krótkiego, osobistego doświadczenia i niekwestionowanych prawd wspólnoty. Z drugiej zaś – obiektywną dynamikę ekosystemu, w której procesy akumulacji i erozji zachodzą w skalach czasowych przekraczających horyzont pamięci jednego pokolenia. Tak rodzi się zjawisko postępującej normalności, w ramach którego każde kolejne pokolenie przyjmuje zastany, już zdegradowany stan za naturalny punkt wyjścia. Porównawczy horyzont odniesienia, pamięć o tym, co utracono, bezpowrotnie znika.

Zmiany klimatu: mnożnik strat w globalnym łańcuchu

Drugi czynnik, zmiany klimatyczne, nie działa na zasadzie prostej addycji do istniejącej degradacji. W okresach względnej stabilności klimat pozostaje tłem, które nie wymusza gwałtownych korekt w strategii przetrwania. Kiedy jednak do modelu wprowadzimy wieloletnie susze lub ochłodzenia, każdy wcześniejszy błąd w zarządzaniu zasobami staje się potężnym mnożnikiem strat. Susza, która dla społeczeństwa z zachowaną rezerwą glebową jest zaledwie bolesnym kryzysem, w cywilizacji, która zniszczyła lasy i przeeksploatowała ziemię, staje się czynnikiem granicznym, decydującym o wszystkim.

W tym miejscu pojawia się synekdocha, której Diamond, sam podsuwając, nie eksponuje jako świadomej figury retorycznej. Chodzi o szczegół inwentaryzacji lasu w pobliżu Karuizawy z 1773 roku. Mamy przed oczami dokument, w którym urzędnicy szogunatu Tokugawów skrupulatnie zapisują liczbę drzew, ich stan, przeznaczenie, a nawet przyszłe, planowane wycinki. Ten jeden arkusz papieru jest niczym fraktal całego systemu: pokazuje, że społeczeństwo potrafiło przejść od spontanicznej eksploatacji do świadomego zarządzania w horyzoncie pokoleń. Jeśli chcemy jednym

obrazem streścić fundamentalną różnicę między Japonią epoki Edo a Wyspą Wielkanocną, będzie to właśnie ta kartka, zapisana setkami cyfr i analitycznych uwag.

Skandynawia vs. Niemcy: dwa modele zarządzania ryzykiem

Warto w tym miejscu porzucić abstrakcyjne uogólnienia i przyjrzeć się dwóm realnym konfiguracjom instytucjonalnym, które w Europie uchodzą za wzorcowe, choć na ten sam zestaw zagrożeń reagują w odmienny sposób. Skandynawia oraz Niemcy to, z perspektywy ekonomisty i kulturoznawcy, dwa pokrewne, lecz inaczej skalibrowane warianty odpowiedzialnego kapitalizmu. Jareda Diamonda interesowałaby nie tyle ich dzisiejsza polityka klimatyczna, ile właśnie ukryta struktura reakcji społecznej. Chodzi o to, jak kontekst wspólnoty i praktyka koordynacji działań przekładają się na sposób zarządzania pięcioma kluczowymi czynnikami ryzyka.

W przypadku krajów skandynawskich od razu rzuca się w oczy specyficzne sprzężenie trzech elementów. Po pierwsze, istnieje tam głębokie zaufanie do państwa, które traktowane jest raczej jako wspólny instrument niż obce ciało. Po drugie, kultura polityczna, nawet jeśli spór jest ostry, zazwyczaj nie kwestionuje fundamentalnego konsensusu co do wagi problemów środowiskowych. Po trzecie, dominujący model gospodarczy łączy silną obecność państwa w świadczeniach społecznych z wysoką innowacyjnością sektora prywatnego i podatkową internalizacją kosztów zewnętrznych. W praktyce oznacza to, że nowe podatki od emisji czy regulacje zasobowe postrzega się tam raczej jako narzędzie racjonalnego zarządzania niż zamach na wolność.

Skandynawska specyfika polega również na tym, że konflikty interesów między elitami a resztą społeczeństwa są skutecznie łagodzone przez silny system negocjacji zbiorowych i przez mechanizm, który socjologowie określają mianem korporatyzmu inkluzywnego, gdzie głos kluczowych grup społecznych jest włączany w proces decyzyjny. Gdy norweski rząd postanowił, że zyski z eksploatacji ropy będą odkładane w funduszu majątkowym na przyszłość, nie była to wyłącznie techniczna decyzja finansowa. Był to akt świadomego zakotwiczenia decyzji elit w długim horyzoncie czasowym, obejmującym także pokolenia, których jeszcze nie ma. Używając języka Diamonda, można by rzec, że społeczeństwo zmusiło własne elity, aby nie uciekły na prywatną wyspę, lecz pozostały nierozerwalnie związane z losem tego samego polderu.

Niemcy z kolei reprezentują inną odmianę zbiorowej racjonalności. Ordoliberalna tradycja, akcentująca wagę reguł i porządku konkurencji, w połączeniu z potężną bazą przemysłową i obsesją na punkcie stabilności, prowadzi do paradoksalnego napięcia. Tam, gdzie Skandynawowie

wprowadzają regulacje z myślą o przyszłej równowadze systemu, niemiecki biznes i polityka długo wierzyły, że to rynek, wsparty ogólnymi ramami prawa, sam odnajdzie optymalne rozwiązanie. Słynna Energiewende, wielki projekt transformacji energetycznej, jest zarazem imponującą mobilizacją zasobów i studium tej właśnie trudności.

Z jednej strony Niemcy zainwestowały ogromne środki w rozwój fotowoltaiki i energetyki wiatrowej. Z drugiej jednak przez lata utrzymywały silne uzależnienie od taniego gazu z jednego zewnętrznego źródła, co stanowiło klasyczny przykład ryzyka koncentracji, o którym pisał Diamond. W momencie, gdy ten kanał dostaw zawiódł, okazało się, że cała transformacja opierała się na kruchym założeniu o trwałej dostępności surowca, który nagle przestał być geopolitycznie neutralny. To bolesna lekcja o tym, jak łatwo pomylić wygodnego partnera handlowego z niezawodnym filarem bezpieczeństwa energetycznego.

Interesujące jest również to, jak odmiennie w obu kulturach podchodzi się do tragedii wspólnego pastwiska. W Skandynawii dyskurs publiczny znacznie szybciej akcept

Tragedia wspólnego pastwiska niszczy racjonalność

Trzeci mechanizm, znana z ekonomii tragedia wspólnego pastwiska, stanowi w istocie logiczną nieuchronność pewnego typu racjonalności. Gdy bowiem zasób jest dobrem wspólnym, jego eksploatacja przynosi zysk jednostce, rozkładając jednocześnie koszt na całą zbiorowość, co tworzy potężny imperatyw działania. Wędkarz obserwujący, jak inni wyławiają coraz więcej ryb, sam zaczyna łowić agresywniej; hodowca bydła, widząc nadmierny wypas, instynktownie powiększa własne stado. U podstaw tego typu decyzji leży prosty rachunek zdań: jeśli założymy, że a oznacza nadmierną eksploatację przez innych, b – moją bierność, zaś c – spadek mojego relatywnego dobrobytu, aktor postrzega sytuację jako twardą implikację: jeżeli a i b, to nieuchronnie nastąpi c. Jedyną drogą ucieczki przed tą konsekwencją staje się zanegowanie przesłanki b, a zatem intensyfikacja własnej eksploatacji.

Izolacja elit: bariera między decyzją a skutkiem

Czwarty mechanizm upadku wyrasta z fundamentalnego konfliktu interesów i systemu wartości elit. W społeczeństwie, w którym grupa rządząca zyskuje zdolność do odizolowania się od skutków własnych decyzji, rodzi się szczególny rodzaj racjonalności strategicznej. Elita dokonuje bowiem kalkulacji, w której długoterminowe negatywne konsekwencje są dyskontowane nie tylko w sensie ekonomicznym, lecz wręcz egzystencjalnym, ponieważ dotkną one głównie tych, którzy w procesie

decyzyjnym nie uczestniczą. Królowie Majów mogli zatem utrzymywać rozbudowaną kastę kapłanów i wojowników, prowadzić prestiżowe wojny i wznosić coraz wspanialsze piramidy tak długo, jak długo funkcjonował system oparty na przymusowej pracy chłopów. Gdy jednak degradacja środowiska przekroczyła próg krytyczny, uniemożliwiając dostarczanie żywności, cała legitymizująca nadbudowa religijno-polityczna została gwałtownie odrzucona, co w zapisie archeologicznym utrwalił obraz spalonego pałacu królewskiego.

Współczesny ekonomista, świadomy całej tradycji badań nad rynkami finansowymi, rozpoznaje w tym mechanizmie znajomą logikę pokusy nadużycia i ryzyka moralnego. Menedżer instytucji finansowej, nagradzany premią za wynik roczny, nie posiada bowiem strukturalnej motywacji, by poważnie uwzględniać ryzyko kryzysu, który może nadejść za pięć lat. Diamond rozciąga tę samą logikę na całą cywilizację. Elity polityczne i gospodarcze, które mogą schronić się w enklawach strzeżonych osiedli, pić butelkowaną wodę i korzystać z prywatnej opieki zdrowotnej, są w sposób niemal naturalny predysponowane do bagatelizowania postępującej destrukcji wspólnej infrastruktury i środowiska.

Ekonomia klimatu aktualizuje model Jareda Diamonda

Jeżeli model pięciu czynników Diamonda potraktujemy jako pierwszą, historyczną syntezę logiki upadku, to współczesna nauka podejmuje próbę zrekonstruowania tej samej dynamiki w języku znacznie bardziej zmatematyzowanym i systemowym. W ekonomii środowiskowej oraz naukach o Ziemi jego odpowiednikami są dziś koncepcje granic planetarnych, ekonomii klimatu oraz teorii dóbr wspólnych, które razem tworzą analityczne ramy dla zrozumienia globalnego ryzyka.

Koncepcja granic planetarnych, rozwijana przez Johana Rockströma i jego współpracowników, definiuje tak zwaną bezpieczną przestrzeń operacyjną ludzkości, w której kluczowe procesy biogeochemiczne gwarantują stabilność systemu Ziemi. Zaproponowano w niej dziewięć fundamentalnych granic, między innymi dla zmian klimatu, integralności biosfery, globalnych cykli azotu i fosforu, zakwaszenia oceanów czy obiegu wody słodkiej. Przekroczenie tych progów nie oznacza stopniowej degradacji, lecz wejście w obszar nieliniowych, a potencjalnie nieodwracalnych zmian systemowych.

Z perspektywy logiki Diamonda jest to nic innego jak formalizacja jego pierwszego czynnika, czyli degradacji środowiska, tyle że rozszerzona do skali globalnej i nierozerwalnie sprzęgnięta z czynnikiem drugim – zmianą klimatu. To, co w jego opisach przyjmowało postać lokalnych dramatów odizolowanych wysp, dolin i fiordów, dziś zostaje przeniesione na poziom całej planety. Upadek systemu wodnego w Australii, załamanie lasów Wyspy Wielkanocnej, erozja gleb

cywilizacji Majów czy zanik lodu morskiego wokół Grenlandii stają się mikromodelami tego, co Rockström opisuje jako utratę stabilności całego systemu Ziemi, w tym także zbyt kwaśnych już oceanów.

W ekonomii klimatu model pięciu czynników zostaje wchłonięty przez aparat pojęciowy rynku, dyskonta i ryzyka. Nicholas Stern, autor fundamentalnego raportu o ekonomicznych skutkach zmian klimatu, ujął sedno problemu w zdaniu, które stało się jednym z kanonicznych sloganów debaty: zmiana klimatu reprezentuje największą i najszerzej zakrojoną zawodność rynku, jaką kiedykolwiek widzieliśmy. To zdanie precyzyjnie diagnozuje dwoistą naturę problemu. Z jednej strony mamy do czynienia z klasyczną tragedią wspólnego pastwiska, ponieważ atmosfera, oceany i lasy są dobrami wspólnymi o ograniczonej chłonności. Z drugiej zaś strony obserwujemy porażkę systemu cenowego, który nie potrafi wbudować informacji o tych ograniczeniach w rachunek rentowności pojedynczych projektów.

Mark Carney, wieloletni prezes banków centralnych, dopełnił tę diagnozę, formułując pojęcie tragedii horyzontu. W swoim przemówieniu do londyńskiego rynku ubezpieczeniowego stwierdził, że zmiana klimatu jest tragedią horyzontu, ponieważ kiedy jej skutki stają się istotnym problemem dla stabilności finansowej, może być już za późno na skuteczną reakcję. Jest to w istocie ekonomiczna wersja tego, co Diamond nazywał maskowaniem oznak degradacji przez normalne wahania. System finansowy generuje strukturalną ślepotę na zjawiska, których pełne konsekwencje ujawniają się poza typowym horyzontem czasowym polityków, inwestorów i zarządów korporacji.

Współczesna teoria dóbr wspólnych, rozwijana przez noblistkę Elinor Ostrom, domyka ten obraz od strony instytucjonalnej. Ostrom wykazała, że tragedia wspólnego pastwiska nie jest nieuchronną konsekwencją ludzkiej natury, lecz efektem konkretnych, źle zaprojektowanych reguł gry. Zrekonstruowała osiem zasad trwałego zarządzania wspólnymi zasobami, takich jak wyraźnie zdefiniowane granice, reguły dopasowane do lokalnego kontekstu czy uczestnictwo użytkowników w stanowieniu norm

Tragedia horyzontu: krótkowzroczność rynków finansowych

Pierwszą barierą jest problem horyzontu czasowego, który Mark Carney zdiagnozował jako „tragedię horyzontu”. Jej istota polega na fundamentalnym niedopasowaniu skal: katastrofalne skutki ocieplenia ujawnią się w pełni za dekady, podczas gdy cykl kredytowy, kadencja zarządu czy perspektywa inwestora zamykają się w kilku latach. Wytwarza to perwersyjny paradoks, w którym

działanie racjonalne z perspektywy bilansu kwartalnego staje się zbiorowym samobójstwem z perspektywy ekologicznej. W języku logiki formalnej oznacza to, że decyzje podejmowane są w modelu, gdzie przyszłe konsekwencje leżą tak daleko w czasie, że nie wpływają na bieżący, podmiotowy rachunek zysków i strat.

Drugą barierą jest sama struktura konkurencji, która karze za dalekowzroczność. Przedsiębiorstwo, które jako pierwsze potraktuje poważnie granice środowiskowe, ponosi koszty, których rynek nie tylko nie nagradza, ale wręcz penalizuje w krótkim terminie. Bez odgórnego, regulacyjnego wyrównania szans, taki pionier przypomina rozsądnego człowieka w spanikowanym tłumie, który przestaje krzyczeć, by nie wzmagać chaosu, lecz w efekcie zostaje zagłuszony i zadeptany przez resztę. To właśnie ten mechanizm miał na myśli Nicholas Stern, nazywając zmianę klimatu największą porażką rynku w historii. System cenowy okazuje się bowiem ślepy na wartość, której nie potrafi skwantyfikować – stabilny klimat dla przyszłych pokoleń.

Scenariusze transformacji: przyszłość globalnego biznesu

Z perspektywy globalnego biznesu pytanie o najbardziej prawdopodobne tendencje nie ma charakteru metafizycznego, lecz czysto strategiczny. Zarządy i rady nadzorcze, zmuszone do podejmowania decyzji inwestycyjnych w horyzoncie dekad, siłą rzeczy muszą kreślić robocze scenariusze przyszłości. Zrekonstruujmy kilka takich trajektorii, pamiętając, że nie wykluczają się one wzajemnie, lecz raczej nakładają się w rozmaitych, często nieoczywistych konfiguracjach.

Pierwsza z nich to scenariusz wymuszonej adaptacji, w którym gospodarka światowa uparcie trzyma się wzorca opóźnionej reakcji. Emisje maleją zbyt wolno, granice planetarne są nadal przekraczane, a kolejne szoki klimatyczne i ekologiczne wymuszają desperackie, spóźnione dostosowania. Biznes reaguje dopiero wtedy, gdy system ubezpieczeniowy ugina się pod ciężarem odszkodowań, łańcuchy dostaw pękają, a rządy wprowadzają doraźne, lecz radykalne regulacje. Z perspektywy Diamonda jest to ponura analogia do kolonii grenlandzkich, które próbują zmieniać strukturę hodowli dopiero wtedy, gdy klęski nieurodzaju stają się normą, nie zdążywszy jednak przyswoić sobie kluczowych dla przetrwania umiejętności Inuitów.

Druga trajektoria to transformacja sterowana przez finanse, gdzie inicjatywa wychodzi z sektora, który najlepiej rozumie naturę ryzyka. Banki, fundusze i ubezpieczyciele, kierowani już nie tyle etyką, ile chłodną kalkulacją, zaczynają systematycznie przeceniać aktywa wysokoemisyjne i premiować inwestecje w modele zgodne z granicami planetarnymi. Mechanizmy te są już zresztą

widoczne: rośnie znaczenie zielonych obligacji, scenariusze zeroemisyjności netto stają się standardem w wycenach, a inwestorzy instytucjonalni wywierają presję na ujawnianie ryzyka klimatycznego. W tym ujęciu carneyowska tragedia horyzontu, czyli krótkowzroczność rynków ignorujących odległe zagrożenia, zostaje stopniowo przełamana przez fundamentalną zmianę standardów wyceny.

Trzeci scenariusz, technologiczny, opiera się na spostrzeżeniu Nicholasa Sterna, że inwestycje w transformację klimatyczną stają się główną szansą wzrostu w XXI wieku. Dzieje się tak, ponieważ koszty technologii odnawialnych spadły gwałtownie, a ich wdrażanie tworzy całe nowe sektory gospodarki i miliony miejsc pracy. Jeżeli ta logika przeważy, globalny biznes zacznie postrzegać granice planetarne nie jako krępujący gorset, lecz jako matrycę nowych możliwości. Innowacja polegać będzie wówczas na znalezieniu sposobu generowania dobrobytu przy radykalnie mniejszym śladzie materiałowym i energetycznym.

Czwarty wariant to scenariusz konfliktu i fragmentacji. W tym ujęciu narastające napięcia geopolityczne, erozja współpracy międzynarodowej oraz wojny surowcowe i migracje klimatyczne prowadzą do świata podzielonego na wrogie bloki, w którym ochrona środowiska staje się zakładnikiem bezwzględnej rywalizacji. W takiej rzeczywistości każdy blok traktuje własne zasoby jako instrument przewagi strategicznej, co tylko przyspiesza degradację globalnych dóbr wspólnych. Upadek nie jest tu konsekwencją braku wiedzy, lecz rezultatem świadomie prowadzonych strategii geopolitycznych, które ignorują długoterminową stabilność całego systemu.

Najbardziej prawdopodobna przyszłość nie będzie czystą realizacją żadnego z tych scenariuszy, lecz ich dynamiczną, często chaotyczną mieszanką. W pewnych sektorach dominować będzie model transformacji finansowo-technologicznej, podczas gdy w innych utrzyma się logika opóźnionej adaptacji i konfliktu. Dla zarządu globalnej korporacji oznacza to jedno: nie

Logika formalna demaskuje mechanizmy kolapsu

Aby precyzyjnie uchwycić logikę modelu Diamonda, warto na chwilę porzucić narrację historyczną na rzecz prostej łamigłówki, która odtwarza jego strukturę w języku rachunku zdań. Nie jest to bynajmniej próba sprowadzenia historii do zabawy, lecz pokazanie, że autor stosuje w gruncie rzeczy ścisłą procedurę logiczną, która może zostać sformalizowana. Przyjmijmy zatem następujące zdania elementarne: P oznacza, że społeczeństwo dopuszcza się istotnej degradacji środowiska; K – że zachodzą niekorzystne zmiany klimatyczne; S – że występuje silna presja ze strony wrogich sąsiadów; H – że społeczeństwo traci kluczowych, przyjaznych partnerów handlowych; R – że

reakcje elit i społeczeństwa są adekwatne, długoterminowe i skuteczne; C – że dochodzi do kolapsu społeczeństwa.

Diamond twierdzi w istocie, że upadek nigdy nie jest prostą funkcją jednego czynnika, lecz że degradacja środowiska i reakcja społeczna odgrywają rolę konstytutywną. Można to, dla celów analitycznych, zapisać w uproszczonej postaci jako formułę, którą nazwiemy F. Głosi ona, że jeżeli zachodzi P (degradacja środowiska) oraz negacja R (brak adekwatnej reakcji), a także przynajmniej jeden z czynników K, S lub H, to nieuchronnie zachodzi C (kolaps). Innymi słowy, formuła brzmi: jeśli P i nie-R i (K lub S lub H), to C. Załóżmy teraz, że dysponujemy trzema społeczeństwami, dla których znamy częściowe informacje.

Społeczeństwo A doświadcza poważnej degradacji środowiska i nie potrafi adekwatnie zareagować, nie odczuwa jednak ani zmian klimatycznych, ani presji wrogich sąsiadów, ani utraty partnerów handlowych. Społeczeństwo B nie dopuszcza się istotnej degradacji środowiska, doświadcza jednak poważnych zmian klimatycznych i traci partnerów handlowych, przy czym reaguje adekwatnie, reorganizując swoją gospodarkę. Społeczeństwo C doświadcza degradacji środowiska, istotnych zmian klimatycznych i utraty partnerów handlowych, przy czym próbuje reagować, ale jego reakcje są spóźnione, cząstkowe i podporządkowane krótkoterminowym interesom elit. Pytanie brzmi: które społeczeństwo, przy założeniu prawdziwości formuły F, jest logicznie najbardziej narażone na kolaps?

Odpowiedzią jest oczywiście społeczeństwo C, ponieważ jako jedyne spełnia łącznie wszystkie przesłanki implikacji F. Mamy w jego przypadku P (degradację), mamy nie-R (w sensie braku adekwatnej reakcji) i mamy zachodzenie co najmniej jednego z czynników z alternatywy K, S, H. Społeczeństwo B nie spełnia warunku P, ponieważ nie niszczy swojego środowiska, zatem formuła F w ogóle nie ma do niego zastosowania. Społeczeństwo A ma co prawda P i nie-R, ale nie spełnia warunku istnienia choćby jednego dodatkowego stresora, zatem znów implikacja nie może zostać uaktywniona.

Na pierwszy rzut oka jest to banalny przykład prostej operacji logicznej. Dopiero jednak na metapoziomie widać jego prawdziwe znaczenie. Diamond od lat jest krytykowany za rzekomy determinizm ekologiczny, lecz analiza formalna pokazuje, że zarzut ten jest chybiony. W jego modelu degradacja środowiska jest warunkiem koniecznym, lecz niewystarczającym. Kolaps wymaga bowiem także błędnej reakcji społecznej oraz działania przynajmniej jednego z dodatkowych czynników zewnętrznych. Środowisko nie determinuje upadku. Determinuje go dopiero pewien typ racjonalności zbiorowej, która nie potrafi się do środowiska i jego zmian dostosować.

Jeżeli czytelnik zaakceptował powyższą strukturę logiczną, to dokonał już pierwszego kroku do przyjęcia głównej tezy

Nowa racjonalność zarządcza: priorytet przetrwania

Nadszedł czas, by domknąć całą mapę myśli, wychodząc od intuicji Diamonda, przechodząc przez współczesną ekonomię klimatu i kończąc na projekcie nowej racjonalności zarządczej. Kluczowa zmiana polega na tym, że przestajemy pojmować racjonalność jako ślepą zdolność maksymalizacji, a zaczynamy traktować ją jako zdolność do nieustannej, samokrytycznej korekty celów w świetle granic środowiskowych i instytucjonalnych.

Max Weber, analizując etykę odpowiedzialności, zauważył, że dojrzały podmiot polityczny bierze na siebie przewidywalne skutki własnych działań, nawet jeżeli mają się one urzeczywistnić dopiero w odległej przyszłości. W epoce radykalnej interwencji w klimat i biosferę ta intuicja nabiera zupełnie nowego wymiaru. Odpowiedzialność nie dotyczy już bowiem jedynie znanych aktorów sceny politycznej, lecz samych warunków możliwości życia dla pokoleń, których imion jeszcze nie znamy.

John Maynard Keynes, często cytowany w oderwaniu od kontekstu, pisał, że w długim okresie wszyscy będziemy martwi. Formuła ta miała sens w świecie, w którym horyzont ekonomiczny sięgał kilku dekad, a środowisko jawiło się jako niewyczerpalne tło dla ludzkiej aktywności. W świecie, w którym długotrwała destabilizacja klimatu może podważyć samą możliwość uporządkowanego życia gospodarczego, wypowiedź ta domaga się przewartościowania. W długim okresie może po prostu zabraknąć podmiotów, które będą miały przywilej prowadzenia sporów budżetowych i negocjowania stóp procentowych.

Hans Jonas, formułując swój imperatyw odpowiedzialności, proponował zasadę, abyśmy działali tak, by skutki naszego działania były zgodne z trwałością autentycznego życia ludzkiego na Ziemi. Można powiedzieć, że jest to etyczne streszczenie całego modelu pięciu czynników. Każda decyzja gospodarcza powinna zostać skonfrontowana z fundamentalnym pytaniem: czy w długim okresie wspiera, czy też niszczy warunki owej trwałości.

Z perspektywy ekonomii i prawa gospodarczego oznacza to konieczność redefinicji kilku kluczowych kategorii. Interes spółki nie może być interpretowany wyłącznie jako maksymalizacja wartości dla akcjonariuszy w zadanym horyzoncie, lecz musi zostać osadzony w szerszym pojęciu trwałego interesu. Należyta staranność zarządu nie może sprowadzać się do leniwego porównania z praktykami branżowymi, jeżeli praktyki te strukturalnie ignorują granice planetarne. W takim wypadku należytą starannością jest wystąpienie przeciw branżowej rutynie.

Nowa racjonalność zarządcza musi w tej perspektywie spełniać trzy warunki.

Po pierwsze, musi być informacyjnie przejrzysta, co oznacza radykalne wzmocnienie komponentu R w naszej zagadce logicznej. Bez systemów raportowania, które nie są jedynie cmentarzyskiem wskaźników, lecz pozwalają zrozumieć, jakie procesy produkcyjne i modele biznesowe są istotowo destrukcyjne, nie istnieje podstawa dla jakiejkolwiek odpowiedzialnej decyzji.

Po drugie, musi być osadzona w otoczeniu regulacyjnym i finansowym, które realnie premiuje stabilność, co oznacza wzmocnienie komponentu S. Chodzi tu o taką kalibrację podatków, cen emisji i standardów ujawnień, aby destrukcyjne modele biznesowe przestały być atrakcyjne finansowo. Jeżeli Nicholas Stern ma rację i zmiana klimatu jest największą porażką rynku w historii, to odpowiedź musi polegać na częściowej rekonstrukcji samego rynku, a nie na moralnym apelu do jego uczestników.

Po trzecie, musi nastąpić przywrócenie wspólnego świata przeżywanego między elitami a resztą społeczeństwa, czyli wzmocnienie komponentu T. Elity biznesowe i polityczne, które potrafią fizycznie odgrodzić się od skutków własnych decyzji

Internalizacja kosztów zewnętrznych stabilizuje firmy

W teorii wszystko wydaje się proste. Zarządy i rady nadzorcze powinny internalizować koszty zewnętrzne, czyli wliczać w cenę produktu jego realny wpływ na środowisko, a następnie budować strategie długoterminowe i inwestować w technologie niskoemisyjne. W praktyce jednak globalny biznes funkcjonuje w strukturze bodźców, która te systemowe błędy nie tylko utrwala, ale wręcz radykalnie wzmacnia.

Pierwszym z nich jest problem horyzontu czasowego. Mark Carney, były prezes Banku Anglii, mówiąc o zmianie klimatu jako o „tragedii horyzontu", trafnie zauważył, że jej najgorsze skutki ujawnią się w perspektywie znacznie dłuższej niż typowy cykl kredytowy, kadencja zarządu czy horyzont inwestora. Oznacza to, że w sensie finansowym racjonalne staje się zachowanie, które w sensie ekologicznym jest samobójcze. W języku chłodnej logiki decyzje podejmowane są w modelu, w którym katastrofa jest traktowana jako zmienna zbyt odległa w czasie, aby realnie wpływać na bieżący rachunek zysków i strat.

Kolejnym elementem jest bezwzględna struktura konkurencji. Przedsiębiorstwo, które jako pierwsze zaczyna poważnie traktować granice planetarne, ponosi w krótkim okresie koszty, których rynek nie wynagradza. Dopóki nie zostaną wprowadzone regulacje wyrównujące szanse dla wszystkich, taki pionier działa jak rozsądny człowiek w spanikowanym tłumie, który przestaje

krzyczeć, by nie podsycać histerii, po czym ginie zadeptany przez resztę. Tu z kolei celną uwagę sformułował Nicholas Stern, nazywając zmianę klimatu największą porażką rynku w historii, ponieważ system cenowy nie jest w stanie spontanicznie wycenić wartości stabilnego klimatu dla przyszłych pokoleń.

Na tym tle rozwój agend ESG, czyli ładu środowiskowego, społecznego i korporacyjnego, choć ważny, ma charakter ambiwalentny. Z jednej strony wprowadza do gry element reputacyjny, zmuszając spółki do przynajmniej częściowej internalizacji skutków środowiskowych. Z drugiej jednak strony istnieje ryzyko, że ESG zostanie zredukowane do narzędzia marketingowego, do kolejnej formy symbolicznej kompensacji, w której posadzenie kilku hektarów lasu ma zmyć winy całego modelu biznesowego opartego na masowej degradacji ekosystemów.

Z punktu widzenia teorii decyzji jest to klasyczna pokusa nadużycia. Skoro konsumenci i inwestorzy nagradzają deklaracje, a nie zawsze mają możliwość lub wolę weryfikacji realnych działań, zarządy otrzymują jasny sygnał: bardziej opłaca się formułować ambitne cele na rok 2050, niż rewidować bieżące, zyskowne praktyki. W ten sposób katastrofalna w skutkach decyzja zostaje ukryta w strukturze komunikatów, które na poziomie deklaracji wydają się radykalnie odpowiedzialne.

Mimo to globalna gospodarka zaczyna odczuwać coraz silniejszy, wewnętrzny impuls do zmiany. Firmy ubezpieczeniowe, które już dziś wypłacają odszkodowania za coraz częstsze ekstremalne zjawiska pogodowe, nie potrzebują moralnej perswazji, by dostrzec, że dotychczasowy model wyceny ryzyka jest niewystarczający. Banki finansujące aktywa zagrożone przez transformację energetyczną muszą uwzględniać możliwość ich gwałtownej deprecjacji. Giganci technologiczni widzą, że gospodarka oparta na danych nie istnieje bez stabilnej infrastruktury fizycznej i względnie stabilnego klimatu.

W tym właśnie punkcie ujawnia się paradoksalna nadzieja. Skoro wymiar środowiskowy stał się źródłem fundamentalnego ryzyka systemowego, to rynkowa racjonalność, jeśli chce przetrwać, musi przewartościować własne kryteria sukcesu. Zarząd, który dziś liczy wyłącznie zysk krótkookresowy, zach

Wstrzemięźliwość: nowa forma odwagi liderów

W tym miejscu warto przywołać fundamentalną myśl Hansa Jonasa, filozofa odpowiedzialności. Pisał on, że w epoce technologii, kiedy nasze działania nieodwracalnie ingerują w warunki życia przyszłych pokoleń, naszym obowiązkiem staje się przyjęcie heurystyki strachu. Nie jest to jednak wezwanie do paraliżującego lęku, lecz do metodologicznej ostrożności – zasady, która w obliczu

potencjalnie katastrofalnych skutków przyznaje domniemaną przewagę moralną scenariuszowi zakładającemu maksymalną rozwagę. To chłodny rachunek, nie emocja.

Przeniesiona na język biznesu ta zasada brzmi niemal jak herezja. Zarządy, wychowane w kulcie odwagi, przedsiębiorczości i ryzyka, stają przed koniecznością uznania, że najwyższą formą męstwa jest dziś świadoma wstrzemięźliwość. Odwaga nie polega bowiem na budowaniu kolejnego megaportu węglowego czy planowaniu eksploatacji nowych złóż ropy, lecz na rezygnacji z łatwego zysku, gdy wiemy, że w długim okresie taka inwestycja przybliża system do zapaści. Z tej perspektywy wódz Wyspy Wielkanocnej, który nakazałby przerwać wznoszenie posągów, zanim padnie ostatnie drzewo, byłby nie tyle ascetą, ile najwybitniejszym strategiem ekonomicznym swoich czasów.

> Czy jesteśmy skazani na powtarzanie błędów przeszłości, czy potrafimy wyciągnąć wnioski z upadku innych cywilizacji? Może kluczem jest nie tylko wiedza, ale przede wszystkim pokora wobec natury i odwaga, by w imię przyszłości zrezygnować z doraźnych korzyści? Pytanie brzmi: czy stać nas na to, by stać się pokoleniem, które przerwie ten fatalny cykl?

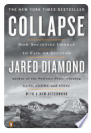
Inspiracje

[1] **"Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies"** John Maynard Keynes

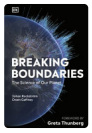
Literatura uzupełniająca

Książki

Literatura pokrewna (Google Scholar):

[1] **"Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed"**
Jared Diamond
2011 | Penguin | ISBN: 9780143117001

[2] **"Breaking Boundaries: The Science of Our Planet"**
Johan Rockström, Owen Gaffney
2021 | DK | ISBN: 9780241466759

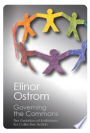
[3] **"Big World, Small Planet: Abundance within Planetary Boundaries"**
Johan Rockström
2015 | Yale University Press | ISBN: 9780300219319

[4] **"The Economics of Climate Change: The Stern Review"**
Nicholas Stern
2007 | Cambridge University Press | ISBN: 9780521700801

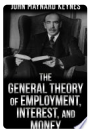
[5] **"The Growth Story of the 21st Century: The Economics and Opportunity of Climate Action"**
Nicholas Stern
2025 | LSE Press | ISBN: 9781911712480

[6] "Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action"

Elinor Ostrom

2015 | Cambridge University Press | ISBN: 9781107569782

[7] "The General Theory of Employment, Interest, and Money"

John Maynard Keynes

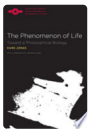
2016 | Youcanprint | ISBN: 9788892641532

[8] "The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age"

Hans Jonas

2025 | University of Chicago Press | ISBN: 9780226850337

[9] "The Phenomenon of Life: Toward a Philosophical Biology"

Hans Jonas

2001 | Northwestern University Press | ISBN: 9780810117495

[10] "Value(s): Building a Better World for All"

Mark Carney

2021 | Signal

Artykuły naukowe

Autorzy przywoływani:

[1] "Environmental degradation and the collapse of societies"

Jared Diamond

2003 | Nature

[2] "Retrospectives: Tragedy of the Commons after 50 Years"

Brett M. Frischmann, Alain Marciano, Giovanni Battista Ramello

2019 | Journal of Economic Perspectives

Google Scholar

[3] "Planetary boundaries: exploring the safe operating space for humanity"

J. Rockström et al.

2009 | Nature

[4] **"Earth beyond six of nine planetary boundaries"**

Katherine Richardson et al.

2023 | Science Advances

Google Scholar

[5] **"The Economics of Immense Risk, Urgent Action and Radical Change: Towards New Approaches to the Economics of Climate Change"**

Nicholas Stern, Joseph E. Stiglitz, Charlotte Taylor

2022 | Journal of Economic Methodology

Google Scholar

[6] **"The Economics of Climate Change"**

Nicholas Stern

2008 | American Economic Review

Google Scholar

[7] **"Breaking the tragedy of the horizon – climate change and financial stability"**

Mark Carney

2015 | Bank of England

Google Scholar

[8] **"The tragedy of the Horizon - The role of cost-benefit analysis in the tragedy of the horizon"**

Alice Hill, David Espinoza

2021 | Council on Foreign Relations

Google Scholar

[9] **"A general framework for analyzing sustainability of social-ecological systems"**

Elinor Ostrom

2009 | Science

Google Scholar

[10] **"Beyond markets and states: polycentric governance of complex economic systems"**

Elinor Ostrom

2010 | American Economic Review

Google Scholar

[11] "Politics as a Vocation"

Max Weber

1919

[12] "Science as a Vocation"

Max Weber

1917

[13] "Indian Currency and Finance"

John Maynard Keynes

1913 | Macmillan and Co.

[14] "A Tract on Monetary Reform"

John Maynard Keynes

1923 | Macmillan and Co.

[15] "Technology as a Subject for Ethics"

Hans Jonas

1982 | Social Research

[16] "The Concept of God after Auschwitz: A Jewish Voice"

Hans Jonas

1987 | Journal of Religion

Tekst opracowany z udziałem sztucznej inteligencji.
Redakcja i kontrola merytoryczna: Fundacja Dobre Państwo.
APA ONE Publishing System
Fundacja Dobre Państwo © 2026
Article ID: 8153c7fd-c0fa-44ea-b11a-2876e869545f